

Pedagogische tact, wat is dat?

"Pedagogical tact does what is right or good for the child"
(Max van Maanen 1992 p.161)

Anneke Koelewijn

Studentnummer: 2176262

Fontys Opleidingen Speciale Onderwijszorg

Leerroute School Video Interactie Begeleider SVIB

Begeleider: Vrony Zeinstra

Juni 2012

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	2
Samenvatting	3-4
Introductie	5-9
Hoofdstuk 1 De onderzoeksvraag	10-12
Hoofdstuk 2 Theoretisch onderzoek	13-17
Hoofdstuk 3 Onderzoeksmethodologie	18-20
Hoofdstuk 4 Dataverzameling, - analyse en – interpretatie	21-28
Hoofdstuk 5 Evaluatie, interpretatie, conclusie en aanbevelingen	29-32
Hoofdstuk 6 Nawoord	33-34
Literatuurlijst	35
Bijlagen	36-39

Samenvatting.

Pedagogische tact, wat is dat?

Onderzoeksvraag.

Wat is de rol van pedagogische tact in de muzieklessen van de VSO-afdeling en repetities van de theatergroep van de school voor ZMLK en hoe gebruik ik dit in mijn eigen muzieklessen op de SO-afdeling?

Deelvragen.

- Wat is pedagogische tact?
- Welke elementen van de basiscommunicatie worden ingezet om pedagogische tact vorm te geven?
- Worden de basisbehoeften van de leerlingen nl. autonomie, competentie en relatie bereikt door pedagogische tact?
- Hoe gebruikt de muzikleraar pedagogische tact bij de verschillende ontwikkelingsniveaus?
- Wat is de relatie van pedagogische tact met de doelgroep?

Onderzoekscontext.

Mijn onderzoek heb ik uitgevoerd op de school voor ZMLK. Ik heb de interacties tijdens de muzieklessen tussen de leerlingen en de muziekdocent bestudeerd.

Onderzoeksmethoden.

Ik heb een ontwerponderzoek gedaan. Om een antwoord te krijgen op mijn onderzoeksvraag heb ik kwalitatieve gegevens verzameld door middel van interviews, observaties en het analyseren van filmbeelden m.b.v. de interactieanalyse.

Onderzoeksopbrengst.

De rol van pedagogische tact in de muzieklessen van het VSO en de theatergroep is groot en van belang. De onvoorwaardelijke acceptatie van de leerling, het zien en lezen van de leerling, het inzoomen op het talent en het vertrouwen in de groeikracht en talenten van de leerling geeft de leerling zelfvertrouwen en maakt hem competent.

Het zelfvertrouwen en het competentiegevoel van leerlingen in het VSO groeit zo dat enkelen van hen mee kunnen spelen in een voorstelling van de theatergroep van de school.

Pedagogische tact zorgt voor een positief en stimulerend pedagogische klimaat waarin leerlingen zich gezien en gewaardeerd voelen.

Goed klassenmanagement (duidelijke regels en structuur) en een goede lesdidactiek (lesvoorbereiding, de les in grotere of kleine stappen verdelen afhankelijk van het ontwikkelingsniveau) zijn voorwaarden om tot geslaagde interactie te komen en geeft ruimte aan (ontwikkelen van) pedagogische tact.

De elementen van geslaagde interactie (initiatief volgen, ontvangstbevestiging, instemmend benoemen, evenwichtige beurtverdeling en vriendelijk leiding geven) vormen een goede basis voor pedagogische tact maar is nog geen pedagogische tact.

Door, relatief kleine, veranderingen in mijn eigen muzieklessen aan te brengen is er een positief pedagogische klimaat ontstaan waar kinderen de mogelijkheid krijgen zelfvertrouwen en talent te ontwikkelen. De veranderingen liggen vooral op het terrein van het bewust toepassen van de elementen van geslaagde interactie, het gebruik van duidelijke regels en lesstructuur en aandacht voor elke stap in de lesopbouw. Het creëren van een 'sprookje' (door theaterlicht, muziek, attributen) betovert de kinderen en zorgt voor aandacht.

Discussie.

Kun je pedagogische tact leren? En welke rol kan SVIB hierbij spelen?

Introductie

In dit hoofdstuk beschrijf ik mijn professionele identiteit, duidt de praktijkcontext waar het onderzoek plaats vindt, expliceer de keuze van onderzoek en geef mijn visie op inclusie.

Professionele identiteit.

Muziekles SO dinsdag 13.00 groep 3

‘Zeynep staat klaar. Ze heeft de berenmuts op. Ze kijkt in de spiegel. “Ja” zegt ze en ze draait zich om. Met een zaklampje staat ze te wachten. “Wie wil er ook beer zijn?” vraag ik. Vier, vijf vingers gaan zonder aarzeling de lucht in. Om de beurt zoeken ze een plek op de speelvloer. Ze houden zich slapende. Met een oog open, de ander dicht. Een enkeling zwaait even naar zijn klasgenootje in het publiek. Het wordt donker. Een zacht blauw licht verspreidt zich langzaam in het lokaal. De muziek start. ‘Teddy Bears Picnic’. Het zaklampje in de hand van Zeynep klikt aan. Daar gaat ze. Haar hoofd gebogen. Met grote stappen stapt ze de speelvloer op. De berenmuts op haar hoofd zakt bij elke stap een stukje verder naar achteren. “Wakker worden”, zegt ze zacht en maakt de beren wakker. Ze lopen achter haar aan. Steeds sneller en sneller. Ze houden elkaar vast. Voeten struikelen en raken de vloer niet meer. Ze vallen. Armen en benen zoeken houvast. Zeynep staat als eerste op uit de kluwe kinderen. Nog net geen tranen. Ze zet haar bril recht. De berenmuts ligt op de grond. Ze kijkt mij aan. Haar lip bibbert. Ik knik. “Ga door” fluister ik. Ze glimlacht. Ze helpt de andere beren overeind en maakt een rij. Ze vervolgt haar weg. Dit keer loopt ze achteraan. De berenmuts laat ze liggen’.

Mijn naam is Anneke Koelewijn. Ik werk als groepsleerkracht en vakleerkracht muziek op een school voor zeer moeilijk lerende kinderen in Amsterdam. Ik werk op de SO afdeling van de school. Deze afdeling biedt onderwijs aan kinderen van 5 tot 13 jaar. Ik geef de muzieklessen aan alle groepen van de school.

Praktijkcontext.

Wat kenmerkt een zeer moeilijk lerend kind?

Timmers-Huigens (2003) definieert zeer moeilijk lerende kinderen als kinderen met een ontwikkelingsbelemmering, een ernstige ontwikkelingsvertraging, of een ontwikkelingsstoornis met als gevolg gebrek aan zelfvertrouwen. De kenmerken van deze groep zijn:

- gebrek aan planmatig en strategisch handelen (belemmerd probleemoplossend vermogen)
- geringe mentale activiteit (weinig initiatief, weinig motivatie)
- gering voorstellingsvermogen (fantasie en rollenspel in een primitief stadium)

- geringe transfermogelijkheden van handelen, weinig flexibel, weinig wendbaar, weinig overdraagbaar naar andere, of nieuwe situaties (inwendig spreken is belemmerd).
- geringe kennisgerichte nieuwsgierigheid (weinig arousal, weinig intellectuele belangstelling, weinig selectieve aandacht).

Twee scholen.

De school is verdeeld in 2 afdelingen. Beide afdelingen worden vooral bezocht door allochtone leerlingen. De Speciaal Onderwijs (SO) afdeling van de school staat in Amsterdam Noord. Hier krijgen leerlingen van 5 tot 13 jaar les. De Voortgezet Speciaal Onderwijs (VSO) afdeling van de school is gevestigd in Amsterdam West. De leerlingen van de VSO afdeling zijn tussen de 13 en 20 jaar oud. 224 leerlingen tussen 5 en 20 jaar met een verstandelijke beperking bezoeken de twee vestigingen.

Keuze van onderzoek.

De school kenmerkt zich door een sterk pedagogisch klimaat. Dit zorgt ervoor dat kinderen zich veilig en geborgen kunnen voelen in een open en ontspannen sfeer. Respect voor elkaar, het krijgen van zelfvertrouwen en zelfstandigheid zijn belangrijk op de school. De school heeft als motto 'Jouw weg naar zelfstandigheid'. Dit doet de school onder andere door de talenten van elk kind te ontdekken en te ontwikkelen (Schoolgids De Heldringschool 2011-2012)

Door de jaren heen groeide mijn vermoeden dat pedagogische tact een belangrijke rol speelt in het vinden en ontwikkelen van talenten en zelfvertrouwen van het kind. De muziekdocent hanteert pedagogische tact met verve in zijn muzieklessen en vindt de talenten van het kind. Zonder aarzelen kan hij ze benoemen en benutten. Zijn muzieklessen dragen bij aan de eigenwaarde van de leerlingen. Vol zelfvertrouwen spelen de leerlingen een rol in een van de theatervoorstelling van de theatergroep. De voorstellingen geven de leerlingen een podium zich te uiten. De muziekdocent omschrijft de visie op de leerlingen als volgt:

"Wat mensen met een verstandelijke beperking te bieden hebben, is hun poëtische puurheid, niet hun zieligheid"

Luc Stevens (2010) omschrijft de rol van pedagogische tact als volgt: *"Pedagogische tact getuigt van fundamenteel respect voor wie een leerling is. Dit geeft een leerling vertrouwen in eigen ontwikkeling"*. Hij parafraseert van Manen als volgt: *"Pedagogische tact is een onmiddellijk, gevoelsmatig weten het goede te doen in de omgang met leerlingen"*.

Het doel van het onderzoek is het vinden van een antwoord op de vraag wat pedagogische tact is en hoe ik dit in kan zetten in mijn muzieklessen zodat mijn eigen professioneel handelen versterkt wordt.

Waar vindt mijn onderzoek plaats?

Mijn onderzoek vindt plaats op de VSO afdeling van de school. Ik geef les op de SO afdeling van de school. Om de transfer van de VSO-afdeling naar de SO-afdeling goed te kunnen maken, geef ik van beide afdelingen een korte inhoudelijke beschrijving. Immers is er sprake van een leeftijdsverschil, een verschil in onderwijsaanbod met andere accenten en verschillen in ontwikkelingsstadia.

Beschrijving SO afdeling.

De SO afdeling bestaat uit 4 reguliere groepen en een trainingsgroep.

In de reguliere groepen van het SO oriënteert de leerling zich op diverse vakgebieden. Mondeling taalgebruik is het belangrijkste onderdeel van het lesprogramma. Elke dag zijn er allerlei taalactiviteiten. Het accent ligt op Totale Communicatie. Dat betekent dat gesproken taal in de klassen bewust wordt ondersteund met gebaren, voorwerpen, foto's en pictogrammen.

De trainingsgroep is een behandelgroep voor zeven leerlingen die naast een verstandelijke beperking ook een psychiatrische stoornis hebben. Vaak is er ook sprake van een zeer moeilijke thuissituatie.

De leerlingen in de trainingsgroep worden in een kleine gestructureerde groep klaargestoomd voor terugkeer naar een reguliere groep. Dit gebeurt door een intensief programma van een jaar waarin diverse therapieën een rol spelen (schoolgids Heldringschool 2011-2012).

Beschrijving VSO afdeling.

Het VSO bestaat uit 8 groepen: 5 vaardigheidsgroepen, 2 reguliere groepen en 1 trainingsgroep.

Wanneer leerlingen worden aangemeld op de VSO afdeling wordt er gekeken naar het instroomprofiel (hoe scoort de leerling op de basisleerlijnen). Er wordt gekeken naar het IQ, naar schoolvorderingen (iedere leerling van de reguliere groep moet lezen op AVI M3 niveau), naar de protectieve en belemmerende factoren zoals autisme of een psychiatrische diagnose en naar leren leren (kan iemand een tijdje zelfstandig werken). Het oordeel van de verwijzende school wordt meegewogen. Al deze factoren worden in de commissie van begeleiding (CVB) besproken en tegen elkaar afgewogen. Dan wordt het uitstroomprofiel gekozen en wordt de leerroute bepaald. De groepen worden ingedeeld naar leeftijd.

- Leerroute regulier. (IQ 50 – 55 en >55)

De leerlingen worden voorbereid op dagbesteding, arbeid, sociale werkvoorziening of arbeidstrainingscentrum. Arbeidsvaardigheden als zelfstandig werken, reflecteren op eigen

handelen, samenwerken, een taak kunnen voorbereiden, zelfstandig uitvoeren en overzien zijn belangrijk leerdoelen in deze leerroute.

- Leerroute vaardigheid. (IQ 50-55, 35-50, <35)

De leerlingen worden voorbereid op dagbesteding of dagbesteding arbeid. In de vaardigheidsgroepen wordt een programma op maat verzorgd voor leerlingen die baat hebben bij veiligheid en scholing in praktische vaardigheden.

- Leerroute trainingsgroep. (IQ >55, 50-55, 35-50)

De trainingsgroep is een behandelgroep voor zeven leerlingen die naast een verstandelijke beperking ook een psychiatrische stoornis hebben. Vaak is er ook sprake van een zeer moeilijke thuissituatie.

De leerlingen uit deze groep worden in kleine gestructureerde groepen voorbereid op dagbesteding arbeid, sociale werkvoorziening of arbeidstrainingscentrum.

Visie op inclusie.

Zelfvertrouwen. Timmers-Huigens noemt het gebrek eraan in haar definitie van verstandelijk beperkten. De school noemt het belang van ontwikkelen ervan in haar onderwijs.

Zelfvertrouwen krijgen is dus van essentieel belang voor verstandelijk beperkten. Door verschuiving van onze grondhouding namelijk niet meer uitgaan van de beperking van het kind maar van zijn talenten krijgt het kind meer kansen en meer zelfvertrouwen.

Inclusie doet recht aan deze veranderde grondhouding. Inclusie betekent niet uitsluiten maar insluiten. Het uitgangspunt van inclusief onderwijs is diversiteit. Het doet recht aan verschillen en leidt naar gelijkwaardigheid.

Ik kan mij vinden in de definitie van de Stichting Inclusief Onderwijs (Fontys OSO 2011): Inclusief onderwijs wil samen met ouders, volwassenen en leerlingen in hun directe leefomgeving onderwijs aanbieden wat tegemoet komt aan de diversiteit van leerlingen met of zonder beperkingen.

Dit betekent dat er een leeromgeving gecreëerd wordt binnen een schoolgebouw, die optimale, excellente leerervaringen aanbiedt die zowel de cognitieve, de creatieve als de sociale ontwikkeling van de leerlingen bewust bevordert.

Douwe van Houten (Fontys OSO 2011) zegt het volgende hierover: Inclusief onderwijs pleit ervoor om kinderen zolang mogelijk deel uit te laten maken van hun eigen leef- en leeromgeving. Dit leidt tot een geëmancipeerde samenleving waarin iedereen gelijke waarde heeft en tegelijkertijd hele andere behoeften kan hebben aan ondersteuning in ontwikkeling. Aansluiten bij deze exclusieve behoeften binnen een inclusieve school en

samenleving, kan eraan bijdragen dat ieder van ons, in een gezamenlijk proces, leert omgaan met de gevarieerde samenleving.

Kinderen met en zonder verstandelijke beperking of handicap kunnen in deze inclusieve school profiteren van de inzichten en kwaliteiten van het speciaal onderwijs.

Ik realiseer mij terdege dat inclusief onderwijs een ideaalbeeld is. Een grote groep leerlingen van de school zal in het speciaal onderwijs het best op hun plek zijn. Door de juiste facilitering en handelingscompetente mensen krijgen zij passend onderwijs in een speciale omgeving.

Een kleinere groep leerlingen die de school bezoekt, zullen zich makkelijker kunnen aansluiten in de reguliere samenleving door het bezoeken van een inclusieve school in de eigen leefomgeving. De grondgedachten van inclusief onderwijs, diversiteit en aansluiten bij competenties en talenten, laat deze groep leerlingen voordeel halen uit de sociale en cognitieve omgeving van de inclusieve school.

Hoofdstuk 1 Onderzoeksvraag.

In dit hoofdstuk wordt een antwoord gegeven op de aanleiding tot het onderzoek, de onderzoeksvraag en deelvragen, de huidige situatie en de gewenste situatie.

1.1 Aanleiding tot het onderzoek.

In de tijd dat ik werkzaam ben op de huidige school voor speciaal onderwijs voor Zeer Moeilijk Lerende Kinderen (ZMLK) heb ik de muzieklessen, gegeven door de muziekdocent, zich zien ontwikkelen. Van het leren van eenvoudige liedjes onder begeleiding van de schrille klanken van een orgeltje en het spel van poppenkastpoppen naar het maken van de eerste voorstelling “Carmen”. Van de eerste voorzichtige stappen naar kleine presentaties van de leerlingen naar een succesvolle theatergroep die maandelijks een theatervoorstelling geven in de school.

“Ik merkte dat de kinderen meer in hun mars hadden. De truttigheid moest ik het raam uitkieperen. Alles wat ik geleerd had op school moest ik vergeten. Ik begon opnieuw. De kinderen vroegen om meer uitdaging” aldus de muziekdocent.

De muziekdocent is al die jaren dezelfde gebleven. Hij geeft de muzieklessen op de afdeling voor Voortgezet Speciaal Onderwijs (VSO) van de school en leidt de theatergroep.

De muzieklessen.

Tijdens de muzieklessen leren de kinderen geen noten lezen, noch muziekinstrumenten bespelen of mooie liedjes zingen. De muzieklessen richten zich op bewegen en dramatische expressie. Met behulp van licht, muziek, een podium en toneelattributen ervaren de leerlingen een andere wereld.

De verschillen in de ontwikkelingsniveaus van de leerlingen zijn groot. Ondanks deze grote verschillen nemen bijna alle leerlingen actief deel aan de muziekles. Afwisselend als publiek (kijken en applaudisseren) of deelnemer (bewegen op muziek).

De theatergroep.

De theatergroep geeft maandelijks een voorstelling in de school voor publiek. Zij zijn allen leerlingen van de school. Deze groep bestaat uit:

- 8 spelers; de meeste spelers hebben al in eerder voorstellingen van de theatergroep gespeeld maar er zijn ook spelers voor wie het de eerste voorstelling is.
- 3 technici; zij zetten rekwisieten klaar, dweilen de speelvloer, zij bedienen het geluid, de bellenblaasmachine en bemoeien zich met de algehele organisatie.
- 4 percussiespelers.
- 1 kassière; zij verkoopt de kaartjes voor de voorstelling

- 1 medewerkster voor de catering; zij verkoopt drankjes na afloop van de voorstelling

Welke kwaliteiten en/of competenties moet een leerling hebben om in de Heldringtheatergroep te komen:

- Zin en enthousiasme om mee te doen
- Concentratie hebben
- Groepsgevoel hebben.
- Het kind is zichzelf

De muziekdocent: *“Ik kijk naar het beeld wat het kind oproept. Kan ik dit gebruiken in de voorstelling? Kwaliteit heeft voorrang op competentie. Ja natuurlijk is het handig als ze iets kunnen. Maar dat kan heel klein zijn. Bijvoorbeeld het mooi bewegen van de handen.”*

1.2 Huidige situatie.

Inmiddels ben ik zelf, naast groepsleerkracht, vakleerkracht muziek op de afdeling voor Speciaal Onderwijs (SO) van de school. Ik ervaar de moeite die het soms kost om alle kinderen te bereiken. Ik ontmoet weerstand van leerlingen. Ik bereik niet altijd alle ontwikkelingsniveaus. Ik reik vaak te ver en te hoog waardoor ik te moeilijke dingen vraag van leerlingen. Niet alles werkt. Regelmatig vraag ik mij af hoe het komt dat hij alle leerlingen bereikt in zijn muziekles? Wat zorgt ervoor dat de leerlingen gemotiveerd en enthousiast zijn en blijven om mee te doen actief (bewegen op muziek) of passief (publiek)? Hoe weet hij de verschillende ontwikkelingsniveaus te bereiken? Waar is er weerstand en hoe gaat hij hiermee om? Wat is de rol van pedagogische tact in zijn muzieklessen en wat is dat eigenlijk, pedagogische tact? Kan ik pedagogische tact ontwikkelen in mijn eigen muzieklessen en toepassen? En hoe doe ik dat?

1.3 Onderzoeksvraag en deelvragen.

Mijn onderzoeksvraag is de volgende:

Wat is de rol van pedagogische tact in de muzieklessen van de VSO-afdeling en repetities van de theatergroep van de school voor ZMLK en hoe gebruik ik dit in mijn eigen muzieklessen op de SO-afdeling?

In bovenstaande is al kort uiteengezet welke persoonlijke redenen hebben bijgedragen tot het doen van dit onderzoek. De motivatie en nieuwsgierigheid die daarin te lezen zijn, zijn de basis geweest voor dit onderzoek.

Deelvragen:

- 1 Wat is pedagogische tact?
- 2 Welke elementen van de basiscommunicatie worden ingezet om pedagogische tact vorm te geven?

- 3 Worden de basisbehoeften van de leerlingen nl. autonomie, competentie en relatie bereikt door pedagogische tact?
- 4 Hoe gebruikt de muzikleraar pedagogische tact bij de verschillende ontwikkelingsniveaus?
- 5 Wat is de relatie van pedagogische tact met de doelgroep?

Het onderzoek zal zich richten op de interacties van de muziekdocent en de leerlingen tijdens de muzieklessen en de repetities van de theatergroep op de VSO-afdeling van de school . Het maken van beelden en het toepassen van de micro-analyse op deze beelden helpen dit onderzoek vormgeven.

1.4 Gewenste situatie.

- Ik weet wat pedagogische tact is en kan de verschillende aspecten benoemen.
- Ik weet hoe elementen van de basiscommunicatie worden ingezet om pedagogische tact vorm te geven.
- Ik weet hoe de basisbehoeftes worden bereikt met pedagogische tact.
- Ik weet hoe pedagogische tact verschillende ontwikkelingsniveaus kan bereiken.
- Ik weet welke aspecten van pedagogische tact ik kan gebruiken in mijn eigen muzieklessen zodat ik kan aansluiten bij het ontwikkelingsniveau van de leerlingen.
- Ik kan eigen pedagogische tact ontwikkelen.

Hoofdstuk 2 Theoretische verkenning.

In dit hoofdstuk wil ik een antwoord vinden op de vraag wat pedagogische tact is en welke elementen van de basiscommunicatie en de basisbehoeftes te zien zijn in pedagogische tact.

2a Inleiding

Repetitie theatergroep VSO donderdag 10.15 .

‘De spelers wachten op de tribune. Veel gelach en gebabbel. De hormonen laten ook deze leerlingen niet ongemoeid. Het andere geslacht wordt uitgedaagd en besproken. Voordat de repetitie begint, roept de muziekdocent de spelers en technici bij elkaar in een grote kring. “Kom bij mij staan”. Ook de mensen op de tribune die komen kijken moeten zich voegen in de kring. Hij geeft een van de speelsters een compliment. “Wil je de volgende keer niet zo mooi zijn?” Er wordt gelachen en geapplaudisseerd voor het meisje. Hij stelt de nieuwe spelers voor. En welke rol ze hebben. Hij vraagt begrip van de andere spelers voor hen. “Fouten maken hoort er bij”. Hij stelt ook de mensen voor die op de tribune zitten. En wat zij komen doen. Hij geeft een paar kinderen speelaanwijzingen. “Kun je ook stoer doen?” De docent doet voor, de speler volgt. “Je masker blijft echt wel zitten, maak je geen zorgen” zegt hij tegen een andere speler. Onverwachts komt er rook uit de rookmachine achter de docent. “Ik heb gisteren 4 omeletten op maar dat het zo erg is.....” Iedereen lacht. Dan vraagt de docent weer om serieuze gezichten en concentratie. Iedereen krijgt de opdracht zich klaar te maken voor de repetitie.

Een van de speelsters zit op de tribune. Zij kwam niet in de kring. Hij heeft een kort gesprekje met haar. Ze heeft het moeilijk. Ze kijkt met een bedrukt gezicht de speelvloer op. “Denk je dat je mee kan doen?” vraagt de muziekdocent. Ze knikt en kijkt hem aan. “Dat is theater maken. Ook als je het moeilijk hebt, toch spelen. Je bent een echte actrice”. Ze springt op, een brede lach. Dan loopt ze naar de klas waar ze zich om kan kleden’.

Wat doet de docent hier? Hij richt zich op de leerlingen en hun beleving. Hij probeert oplossingen te vinden. Is de muziekdocent pedagogisch tactvol? En wat is dat dan?

In dit hoofdstuk wil ik antwoord krijgen op de volgende vragen:

- Wat is pedagogische tact?
- Welke elementen van de basiscommunicatie en de basisbehoeftes maken deel uit van pedagogische tact?

2b Wat is pedagogische tact?

Trix van Lieshout (2002) haalt in haar boek Pedagogische adviezen voor Speciale Kinderen Lathuru aan: *“Het effect van het werken met kinderen is afhankelijk van de kwaliteit van de relatie met kinderen. Om tot effectief leren te komen zijn de volgende zaken essentieel: gevoelens van veiligheid, contact, zelfvertrouwen en vertrouwen in de ander”*. Lathuru

noemt aspecten van de basiscommunicatie als voorwaarden om te kunnen leren. De basisbehoeftes competentie (zelfvertrouwen) en relatie (contact, vertrouwen in de ander, veiligheid) Zijn dit ook kenmerken van pedagogische tact?

Volgens Max Van Manen (1991) is pedagogische tact een onmiddellijk, gevoelsmatig weten het goede te doen in de omgang met leerlingen. In zijn boek 'The act of Teaching' schrijft hij over pedagogische tact. Hij noemt het ook wel 'pedagogical thoughtfulness or mindfulness'. Van Manen (1991 p.172) zegt het volgende over pedagogische tact:

Pedagogical tact does what it does by exercising a certain perceptive sensitivity as well as practicing an active and expressively caring concern for the child. On the one hand, pedagogical tact relies on our ability to sense what the needs are of a child and also the possibilities for this particular child. This means that pedagogical tact can only work when the pedagogue's eyes and ears search in a caring and receptive manner of the potential of a child, what this child can become. This requires a perceiving and listening oriented to the uniqueness of the child, using a multiplicity of perspectives, considerations and vantage points to try to gain a vision and pedagogical understanding of the child.

De vraag 'wat is pedagogische tact' beantwoordt Luc Stevens (2010) het liefst aan de hand van voorbeelden. Hij legt uit dat pedagogische tact een begrip is dat verwijst naar het handelen van leraren en minder naar hun kennis en ervaring of naar iets wat je in de opleiding leren kan. Pedagogische tact is geen competentie, het verwijst naar wie iemand is en niet zozeer wat iemand heeft (competenties). De hele persoon van de leraar is erbij betrokken. Tact is het beste voorbeeld van hoe persoon en professie onverbrekkelijk samengaan en niet onderscheiden kunnen worden, aldus Stevens.

Voor hem is de definitie van pedagogische tact de volgende: pedagogische tact is een complex geheel van kwaliteiten en bekwaamheden van de leraar. Het is in principe leeftijd- en ervaringsonafhankelijk. Het is de vertrouwde omgang van leraren en leerlingen maar dan niet in de betekenis van voorspelbaar maar in de zin van vertrouwen. Dat vertrouwen definieert hij als volgt: vertrouwen van de leraar in de goede moed en de goede motieven van zijn leerlingen.

Van Manen (1991 p.157) zegt hierover: *"Tact shows itself as situational confidence. There is a good tone for every situation"*.

Marcel Van Herpen (2012) ondersteunt de woorden van Stevens en Van Manen. Een leraar die het perspectief van het kind in kan nemen zodat hij zijn behoeften begrijpt en ermee kan werken verstaat zijn leerlingen. Daarvoor is nodig dat leraar en kind elkaar volledig vertrouwen. In dat wederzijds vertrouwen worden verwachtingen afgestemd en problemen opgelost. De leerlingen ervaren dat de leraar hen aanvaardt met hun eigen verlangens, gevoelens en talenten. Ook Van Herpen noemt pedagogische tact geen competentie maar een zijnskwaliteit van de leraar. In wat ze doen worden ze zichtbaar als persoon. Door vanzelfsprekend vertrouwen in de leerling handelt de leraar authentiek en natuurlijk.

Korthagen en Lagerwerf (2008) noemen een persoonlijke 'zijnskwaliteit' of talent een kernkwaliteit. Analytisch vermogen, betrokkenheid, optimisme, moed en daadkracht zijn enkele voorbeelden van kernkwaliteiten. Deze kwaliteiten ervaren mensen als vanzelfsprekend. Het kost ze geen moeite ze in te zetten; ze 'stromen' als vanzelf als er een beroep op wordt gedaan. Kernkwaliteiten verschillen fundamenteel van het begrip competenties. Kernkwaliteiten zijn in beginsel in mensen aanwezig; competenties kun je mensen leren. Kernkwaliteiten zijn breed inzetbaar, competenties horen doorgaans bij een bepaald vakgebied. En kernkwaliteiten zijn ondeelbaar (je kunt moed niet in stukjes opdelen). Competenties zijn dit wel.

Marzano (2011) schrijft eveneens over pedagogische tact maar noemt het de mentale houding van een leraar. Dit begrip bestaat uit twee elementen: alertheid en emotionele objectiviteit. Mindfulness is een populaire term voor alertheid. Door bewust te zijn van zichzelf en de omgeving kan de leraar adequaat reageren op wat er in de omgeving gebeurt. Het andere element 'de emotionele objectiviteit' houdt in dat de leraar, bij naleving van regels en routines, snel en accuraat reageert zonder echt emotioneel te worden en zich mee te laten slepen door het moment.

2c De kenmerken van pedagogische tact.

Stevens (2010) noemt drie kenmerken van pedagogische tact:

1. Onvoorwaardelijke acceptatie van de leerlingen
2. Denken en werken vanuit de leerlingen
3. Een goed antwoord vinden op de gevoelens, bedoelingen en behoeftes van de leerlingen. Een goed antwoord is wat past in deze situatie. Het lost bijvoorbeeld een probleem op. Het is een goed antwoord dat de leraar als opvoeder ook een goed antwoord vindt omdat het past in wat hij met de leerlingen wil bereiken.

Deze kenmerken van pedagogische tact volgen de elementen van de basiscommunicatie. Door initiatief te volgen, ontvangstbevestiging te geven, instemmend te benoemen, de beurt te verdelen en leiding te geven, denkt en werkt de leraar vanuit de leerlingen. Zo kan de leraar tot een goed antwoord komen op de gevoelens, bedoelingen en behoeftes van de leerlingen.

Van Herpen (2012) geeft het volledig vertrouwen van de leraar in de groeikracht en de beschikbare talenten van elk kind de grootste nadruk. Het is hem te doen om het zien en kennen van het kind. Op het goede moment het goede doen, ook in de ogen van de kinderen. Dit laatste is een belangrijk onderdeel van de kern van PT volgens van Herpen: de ander is geen verlengstuk van jezelf maar daadwerkelijk een ander.

Korthagen en Lagerwerf (2008) gebruiken niet de term pedagogische tact maar authentiek leren. Zij spreken over een authentieke relatie tussen leraar en leerling. Zij doelen hier op aandacht voor ieders gevoelens en behoeftes en ieders eigenheid met betrekking tot wat er

aan de orde is. Daar wordt over gecommuniceerd op een open en respectvolle manier. Daar hoort tweezijdigheid bij: de leraar respecteert de leerling in wie hij is en andersom. Ze benoemen eveneens dat de relatie niet symmetrisch is. Immers de leraar heeft een extra taak, namelijk leerlingen ondersteunen in hun ontwikkeling.

2d Hoe komt een leraar zover?

Van Lieshout (2002) zegt dat de omgang met jongeren met problemen in wezen gelijk is aan de omgang met jongeren zonder die problemen, alleen moeten alle opvoedingsmaatregelen bewuster, krachtiger, intensiever, consequenter, planmatiger ingezet worden. Dit moet ondersteunt worden door een overdosis aan positiviteit, aandacht, structuur, steun en bemoediging omdat het eigen structurerend en probleemoplossend vermogen tekortschiet. Vastberaden maar vriendelijk gestelde grenzen die gepaard gaan met een gevoel van veiligheid dragen bij tot het aankweken van een verinnerlijkt verantwoordelijkheidsbesef.

Van Herpen (2012) vindt dat het beseffen dat de toekomst onvoorspelbaar is de leraar de zekerheid geeft om achter over te kunnen leunen. Zo kan hij kijken wat leerlingen kunnen doen, in zijn aanwezigheid, veiligheid en beschikbaarheid maar zonder precies te weten wat het resultaat zal zijn. Door te observeren, perspectief te wisselen en bij te stellen leert de leraar kinderen actief te worden.

De basisbehoeftes: autonomie (wat kunnen leerlingen zelf doen), competentie (ervaren van eigen kunnen en kennen, vertrouwen in eigen kunnen) en relatie (in de aanwezigheid, veiligheid en beschikbaarheid van de leerkracht) zijn voor van Herpen een leidraad in het ontwikkelen van pedagogische tact.

Van Manen (1991 p.158) haalt eveneens de onvoorspelbare toekomst aan:

“No matter how well teachers may have planned for a class or a situation, it seems that there is always an element of uncertainty about any teaching situation”.

“A teacher who is generally tactful has learned to trust himself in ever-changing situations and circumstances. And most important, such a teacher communicates this confidence to the students”.

Marzano (2011) is van mening dat specifieke strategieën nodig zijn om de mentale houding of mindfulness in de groep te verhogen. Hij spreekt niet over de onvoorspelbare toekomst maar stelt voor dat de leraar bewust de problemen in zijn groep gaat voorspellen en dat hij hier op anticipeert. Bijvoorbeeld het inbouwen van beweegmomenten voor een hyperactieve leerling. Ook onmiddellijk reageren op wat er in de klas gebeurt is een strategie. Goed de klas observeren, scannen wat er gebeurt en reageren is een van de strategieën. Verder noemt hij nog het observeren van meer ervaren leraren, op zoek gaan naar achterliggende redenen voor gedrag en eigen gedachten bekijken.

Stevens (2010) vindt reflectie een krachtige weg om effectief pedagogische tact in te zetten. Nadenken met anderen over het doen en laten van de leraar, opnieuw proberen en evalueren. Hij vindt de reflectie effectiever als er leerlingen bij betrokken zijn. Leraarschap leer je van leerlingen meent hij.

Hoofdstuk 3 Onderzoeksmethodologie

In dit hoofdstuk wordt er stil gestaan bij de onderzoeksvraag en onderzoeksopzet.

3.1 Doelstelling van het onderzoek.

Voor dit onderzoek is de volgende onderzoeksvraag opgesteld:

Wat is de rol van pedagogische tact in de muzieklessen van de VSO-afdeling en repetities van de theatergroep van de school en hoe kan ik dit gebruiken in mijn eigen muzieklessen op de SO afdeling?

In de inleiding is al kort uiteengezet welke persoonlijke redenen hebben bijgedragen tot het doen van dit onderzoek. De motivatie en nieuwsgierigheid, die daarin te lezen zijn, zijn de basis geweest voor dit onderzoek. Het literatuuronderzoek laat zien dat pedagogisch tact relaties heeft met authentiek leren maar ook met de elementen van de basiscommunicatie (initiatief volgen, ontvangstbevestiging, instemmend benoemen, beurtverdeling en leiding geven) en de drie basisbehoeftes van de mens: relatie, competentie en autonomie.

De interacties van de muziekdocent en de leerlingen tijdens de muzieklessen en de repetities van de Heldertheatergroep staan centraal in dit onderzoek. In het handelen (de interacties van de docent met de leerlingen) laat pedagogische tact zich zien.

3.2 Onderzoeksgroep.

Het onderzoek voer ik uit op de VSO-afdeling van de school voor ZML. Dit is het werkterrein van de muziekdocent. Leerlingen met een verstandelijke beperking tussen 13 en 20 jaar bezoeken deze school. De deelnemers aan de muzieklessen komen uit de verschillende leerroutes van de school. De spelers van de theatergroep komen vooral uit de reguliere groepen en de trainingsgroep.

3.3 Aanpak en onderzoeksmethodiek.

Het type onderzoek dat ik gebruik is een ontwerponderzoek (Harinck 2010).

Ontwerponderzoek is gericht op het ontwerpen en uitproberen van allerlei methodes, trainingen en interventies. Het gaat hier dus om ontwerpen, een praktische activiteit. Dit ontwerpen wordt ondersteund door onderzoek. Dat onderzoek heeft hier betrekking op uitgangspunten, behoeften van de doelgroep, op mogelijk in te zetten middelen (pedagogische tact) en op competenties. Het onderzoek is gericht op het handelen van de docent met een groep leerlingen op klassenniveau. Door gericht informatie te verzamelen over aspecten van dat handelen leidt dit tot reflectie op eigen handelen en zo nodig bijsturing.

Ik onderzoek welke aspecten van pedagogische tact in de muzieklessen van de muziekdocent gebruikt worden en welke ik kan gebruiken in mijn eigen muzieklessen. De functie van het onderzoek is om pedagogische tact te vatten in woorden, zichtbaar gedrag

en handelen en dit toepasbaar te maken in een andere situatie nl. mijn muzieklessen in de SO afdeling.

3.4 Onderzoeksinstrumenten.

De informatie die ik wil verzamelen rondom pedagogische tact vraagt niet om cijfers. Daarom lenen interviews en observaties met behulp van SVIB zich het beste hiervoor.

De elementen van de basiscommunicatie en de drie basisbehoeftes van de mens gebruik ik, samen met de kenmerken van pedagogische tact als leidraad in het verzamelen van mijn gegevens.

- Observatie

Een van mijn deelvragen bij dit onderzoek is de volgende: Hoe gebruikt de muzikleraar pedagogische tact bij de verschillende ontwikkelingsniveaus?

Ik ga twee muzieklessen filmen. Een muziekles van een van de vaardigheidsgroepen en een muziekles van een van de reguliere groepen. De ontwikkelingsniveaus van een vaardigheidsgroep en een reguliere groep lopen uiteen. Immers het IQ van de leerlingen van de vaardigheidsgroep verschilt met die van leerlingen uit de reguliere groep. Hier kan ik de interactie van de muziekdocent met de leerlingen van verschillende niveaus goed observeren. Bij het bekijken van de beelden gebruik ik de microanalyse. De interacties worden geanalyseerd met behulp van de microanalyse in concreet waarneembaar gedrag (Van Den Heijkant, Van Der Wegen 2000). Microanalyse is gebaseerd op de basisprincipes van geslaagde communicatie.

- Interview

Ik gebruik een semigestructureerd interview in mijn onderzoek. Middels een interviewschema waarin onderwerp en hoofdvragen bekend zijn bevraag ik de ander. De vragen zullen open, helder, eenvoudig en vrij van jargon zijn. De volgorde van vragen kunnen aangepast worden in de loop van het gesprek. Leidraad in de interviews zullen de basisbehoefte (autonomie, relatie en competentie) en de kenmerken van pedagogische tact (acceptatie van en respect voor de leerling, denken en voelen vanuit de leerling, een goed antwoord op elke situatie) zijn.

Ik interview de muziekdocent. Mijn vragen zullen gericht zijn op zijn visie op de omgang met de leerlingen en de daaruit voortvloeiende consequenties voor de interacties met deze leerlingen. Welke elementen van pedagogische tact benoemt de muzikleraar zelf?

Ik interview de directeur. Ik vraag hem uitleg over pedagogische tact en de vraag of anderen dit kunnen leren.

Ik interview enkele leerlingen van de theatergroep. Ik vraag hen hun eigen talenten en die van de muziekdocent te benoemen.

- Film Pluk De Bloemen Niet (Jos Driessen).

De titel van de film 'Pluk De Bloemen Niet' is een fragment van de tekst gebruikt in de theatervoorstelling 'Gekleurd Wit'. De theatergroep werd een jaar lang gevolgd tijdens de totstandkoming van deze zestiende voorstelling. In de film zijn onder andere beelden gemaakt van de repetities voor de voorstelling. Ik bekijk de beelden van de repetities. Ik analyseer de interacties met behulp van de micro-analyse.

3.4 Ethische verantwoording.

Voor mijn onderzoek heb ik overleg gehad met de muziekdocent. Ik heb hem geïnformeerd over het doel en nut van het onderzoek. Hij heeft mij toestemming gegeven om zijn muzieklessen aan een nader onderzoek te onderwerpen. De muziekdocent heeft toestemming gevraagd aan de spelers en hun ouders om hun informatie uit de interviews te mogen gebruiken in het onderzoek. Deze toestemming hebben zij gegeven. Ik heb de betrokkenen goed geïnformeerd en ga zorgvuldig met hun gegevens om. De gegevens zijn anoniem gemaakt.

3.5 Triangulatie.

In dit onderzoek zijn meerdere gegevensbronnen gebruikt, en daarmee is dus vanuit verschillende gezichtspunten naar het onderwerp gekeken. Dit wordt triangulatie genoemd. Het voordeel van triangulatie is dat de objectiviteit van de gegevens meer gewaarborgd wordt en daarmee de kwaliteit van het onderzoek waarmee de betrouwbaarheid van de resultaten verhoogd worden (Harinck 2010)

Dit is gedaan door vanuit drie invalshoeken te onderzoeken: de observatie van de beelden van de muzieklessen, een interview met de muzikleraar en de directeur, een interview met enkele spelers van de theatergroep, en de observatie van de beelden uit de film Pluk De Bloemen Niet.

Hoofdstuk 4 Data analyse en resultaten.

In dit hoofdstuk zal ik per deelvraag beschrijven welke data mijn onderzoek heeft opgeleverd. Daarna volgt een analyse en interpretatie van de gegevens die samen een antwoord kunnen geven op mijn onderzoeksvraag:

Wat is de rol van pedagogische tact in de muzieklessen van de VSO afdeling en repetities van de theatergroep van de school voor ZMLK en hoe gebruik ik dit in mijn eigen muzieklessen in de SO afdeling?

4.1 Deelvraag 1

Wat is pedagogische tact?

Om deze vraag te beantwoorden heb ik gebruik gemaakt van interviews. Ik heb de muziekdocent en de directeur van de school geïnterviewd. In bijlage 1 en 2 zijn de vragenlijsten te vinden. Bij het maken van de vragenlijsten ben ik onder andere uitgegaan van de beschrijvingen en kenmerken van pedagogische tact die ik in de literatuur heb gevonden (zie hoofdstuk 2).

- Uitkomsten interview muziekdocent.
Hij noemt de volgende elementen van pedagogische tact:
 - Empathie. *“Pedagogische tact begint bij empathisch vermogen. Dat is heel belangrijk. Dat is de basis van pedagogische tact. Je moet je kunnen indenken en kunnen verplaatsen in de ander”.*
 - Betoveren. *“Een leerkracht moet kinderen kunnen betoveren. Hij moet kinderen mee kunnen nemen naar een andere wereld” .*
 - Het talent van kinderen vinden. *“Elk kind heeft een talent. Als je het kind kunt ‘lezen’, kun je inzoomen op het talent van het kind. Het kind lezen is het kind zien en begrijpen, kunnen meebuigen met het kind, zijn talent vinden”.*
 - Loslaten. *“Pedagogische tact is het kunnen laten gaan. Het is van de kinderen. Ik geef het terug aan je. Dat lijkt soms gemakzucht maar dat is het niet. Een goede leerkracht speelt de 2^e viool. Die voelt op het juiste moment aan wanneer je kinderen kan laten gaan. Hij heeft een goede timing”.*
 - Nieuwsgierig zijn. *“Nieuwsgierig zijn in de ander. Nieuwsgierig zijn in dit verstandelijk beperkte kind en de kleuter in hem. Wie is die hele stoere jongen met gouden kettingen en leren jackie en tegelijkertijd een dreinende peuter? Dat maakt deze leerlingen zo bijzonder. Verstandelijk beperkten hebben een kind, puber en volwassene in zich. Dat is prachtig en moeilijk te gelijk. Prachtig omdat ze hun kinderlijke onbevangenheid houden. En moeilijk om dat zij de angstdromen van een kind de rest van hun leven blijven houden. Hun spoken zijn groot”.*
 - Open mind. *“Pedagogische tact strekt zich verder uit. Liefde voor het vak, mensen en het leven voeden pedagogische tact. Evenals mensen ruimte geven en niet oordelen of veroordelen. Een open mind hebben komt pedagogische tact ten goede”.*

- Pedagogische wendbaarheid. *“Pedagogische tact vraagt om ruimte. Pedagogisch wendbaar zijn is ook een onderdeel van pedagogische tact”.*
- Humor. *“Humor is ook een belangrijke factor. Je neemt zo afstand van jezelf en de organisatie waardoor je kan relativeren. Enige zelfspot komt pedagogische tact ten goede. Zo kun je op een dag tegen het kind zeggen: Ga maar en wees gelukkig”.*
- Kwetsbaarheid. *“De leerkrachten met de meeste kans op pedagogische tact zijn zij die het niet weten, mensen die onzeker durven zijn”.*
- Onbenoembaar. *“Toch blijft er een gedachte hangen. En die is onbenoembaar.”*
- Interpretatie gegevens in het licht van de deelvraag.

De meeste elementen die benoemd worden als pedagogische tact zijn terug te vinden in de literatuur (hoofdstuk 2).

- Denken en werken vanuit de leerling, een goed antwoord vinden op de gevoelens, de behoeftes en de bedoelingen van leerlingen, onvoorwaardelijke acceptatie - kenmerken van pedagogische tact die Stevens (2010) noemt zijn terug te vinden in de meeste elementen van pedagogische tact die de muziekdocent noemt: empathie, talenten van kinderen vinden, loslaten, pedagogische wendbaarheid, open mind en nieuwsgierigheid.
- Ook van Herpen's (2012) definitie van pedagogische tact – het volledig vertrouwen van de leraar in de groeikracht en de beschikbare talenten van elk kind – dekt elementen van pedagogische tact benoemd door de muziekdocent.
- Elementen van authentiek leren, een andere term voor pedagogische tact benoemd door Korthagen en Lagerwerf (2008) zie ik ook terug in het element kwetsbaarheid, open mind, pedagogische wendbaarheid.
- Een nieuw element is die van de betovering. Betovering = bekoring, fascinatie, magie. De muziekdocent maakt, mijns inziens, met de leerlingen een andere wereld waarin het talent van het kind centraal staat.
- En wat is het onbenoembare?

- Uitkomsten Interview directeur van de school.
Hij benoemt de volgende kenmerken van pedagogische tact:
 - Pedagogische tact vindt zijn oorsprong in een intrinsieke houding te omschrijven als authentiek en autonoom. *“Door deze houding van de leerkracht ervaren kinderen zich gezien en gewaardeerd” .*
 - Pedagogisch wendbaar zijn.
 - De leerkracht kan zichzelf wegcijferen.
 - De leerkracht schat zijn leerlingen hoog in.
 - De leerkracht neemt zijn vak serieus. Hij doet er toe.
 - Hij geeft vriendelijk leiding: corrigeert positief en is duidelijk.

- Interpretatie van de gegevens in het licht van de deelvraag.

De 1^e beschrijving geeft, denk ik, kort en helder weer wat pedagogische tact is. Maar laat weinig ruimte open voor de mogelijkheid pedagogische tact te kunnen leren. De intrinsieke houding die de directeur omschrijft als authentiek en autonoom is een zijnskwaliteit zoals beschreven door van Herpen (2012). Korthagen en Lagerwerf (2008) noemen een zijnskwaliteit een talent of kernkwaliteit, in beginsel in mensen aanwezig. Ze verschillen fundamenteel van het begrip competentie. Competentie kun je leren, een kernkwaliteit niet.

4.2 Deelvraag 2

Welke elementen van de basiscommunicatie worden ingezet om pedagogische tact vorm te geven?.

Om deze vraag te kunnen beantwoorden heb ik gebruik gemaakt van observaties. Ik heb 2 muzieklessen gefilmd en de beelden geanalyseerd met behulp van kijkwijzer interactieanalyse (Klas in beeld blz. 83/84). De kijkwijzer is te vinden in bijlage 3. De muzieklessen die ik met deze kijkwijzer heb bekeken is een muziekles van een reguliere groep (midden/hoog nivo ZML) en een muziekles van een vaardigheidsgroep (midden/laag nivo ZML).

De dvd 'Pluk de Bloemen Niet', een film over de theatergroep van de school die het proces van het maken van een voorstelling laat zien, heb ik eveneens met deze kijkwijzer bekeken. Ik heb alleen de fragmenten waarin de muziekdocent met de groep repeteert geanalyseerd. De onderdelen didaktiek en klassenmanagement heb ik hier buiten beschouwing gelaten. Het gaat hier tenslotte om het repeteren van een theatervoorstelling.

- Microanalyse muzieklessen

DIDAKTIEK

1. De docent volgt de leerlingen.
2. De inhoud van de les is in, naast en soms net boven de zone van ontwikkeling.
3. De docent differentieert, hij varieert in het leggen van accenten.
4. De docent herhaalt voortdurend, in grote of kleinere stappen.
5. De lessen/repetities hebben een rustig tempo.
6. De docent benoemt wat er gaat gebeuren in de les.

KLASSENMANAGEMENT

- 1 De regels zijn duidelijk. De spelers en de kijkers weten wat er van hen verwacht wordt.
- 2 De docent is de hele les aanwezig.
- 3 De docent zorgt voor rust en ruimte in zijn les en vraagt van de kinderen dit ook aan medeleerlingen te geven

INTERACTIE

1. De muziekdocent volgt de leerlingen. Hij is alert op hun signalen.
2. Hij ontvangt de leerling. Conflicten ed. worden opgemerkt maar worden niet uitgebreid besproken, hij corrigeert onder andere door de leerling af te leiden of bij de les te betrekken. Hij ontvangt vooral door complimenten.
3. Hij vraagt de leerlingen om aandacht voor elkaar.
4. Hij benoemt de talenten van leerlingen.
5. Hij benoemt wat hij doet in grotere of kleinere stappen (afhankelijk van het kind en de situatie). Hij laat concreet zien wat hij benoemt. (instemmend benoemen)
6. Hij benoemt niet wat fout gaat maar wat goed gaat.
7. Er is een evenwichtige beurtverdeling met een duidelijke opening, uitwisseling en afronding.
8. Hij benoemt gewenst gedrag. Wat moet je doen? En hoe doe je dat? Hij ondersteunt met voorstellen.
9. De leerkracht maakt de leerling verantwoordelijk
10. De leerkracht geeft de leerling een opdracht mee.
11. Hij geeft vriendelijk leiding.
12. De leerkracht is goed te volgen door alertheidssignalen, vriendelijke toon en mimiek, rustig spreektempo, rustig leestempo, grote signalen, duidelijke en vriendelijke lichaamstaal en duidelijke positie voor de groep.
13. Kleine grapjes en complimenten wisselen elkaar. Dit draagt bij aan de sfeer en stimuleert de betrokkenheid van leerlingen.

- Interpretatie van de gegevens in het licht van de deelvraag.

Alle elementen van basiscommunicatie worden ingezet om pedagogische tact vorm te geven. Vooral de interactie krijgt veel aandacht. Klassenmanagement en didactiek spelen eveneens een rol maar die lijkt minder groot.

4.3 Deelvraag 3

Worden de basisbehoeften van de leerlingen nl. autonomie, competentie en relatie bereikt door pedagogische tact?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden heb ik 4 leerlingen van de VSO afdeling geïnterviewd. Drie van de vier leerlingen zijn ook spelers in de theatergroep.

In bijlage 4 is de vragenlijst terug te vinden. Ik orden de gegevens middels de geordende schoenendoos.

- Uitkomsten interviews leerlingen/spelers van de theatergroep.

AUTONOMIE

Vraag: Wat leer je van de muziekdocent?

- *Hij geeft je de kans te kiezen. Ik heb geleerd dat als ik het niet meer weet en ik ben in de war, dat je gewoon jezelf blijft. Niet gaan trillen en beven maar chill blijven. En kijken wat de anderen doen en hen volgen.*
- *Zelfstandigheid, alles zelf doen, niet achter iemand aan lopen. Je hoeft geen hulp te vragen want je kan het zelf, soms heb ik wel hulp nodig, dan vraag ik het, soms wil ik geen hulp, dan doe ik het zelf.*
- *Hij probeert ons duidelijk te maken hoe alles in elkaar zit. Dan spelen we zelf de voorstelling.*
- *Hij legt alles uit. En doet het voor. En dan doen we het zelf.*
- *Hij leert mij dat als ik het niet kan het moet blijven proberen. En proberen. En als het niet lukt vraag ik hem of hij mij wil helpen. En dat doet hij ook. En als het dan nog steeds niet lukt, dan zegt hij: "Volhouden, blijven concentreren".*

COMPETENTIE

Vraag: Wat is jouw talent?

- *Ik ben goed in dansen, ik kan mij goed concentreren en ik let goed op, als de muziekdocent iets voordoet kan ik het ook nadoen, bijna altijd.*
- *Dansen, dat doe ik graag.*
- *Ik kan luisteren en concentreren*
- *ik heb gehoord van het bestuur van de school dat ik zo goed speel dat een professionele acteur jaloers op mij kan zijn. Dat ik goed speel komt door de muziek en de rust bij de muzieklessen. Dan ben ik geïnspireerd om hoger te gaan.*

RELATIE

Vraag: Wat is het talent van de muziekdocent?

- *Ik vind het soms moeilijk om mij te concentreren. De leerkracht steunt mij dan. Hij zegt dat ik het goed doe. "Hou je concentratie vast". Hij kan het aan mij zien dat ik het moeilijk heb. Hij ziet dan dat ik veel praat.*
- *De muziekdocent wordt niet boos. Hij gaat het gewoon zeggen als je het kan verbeteren.*

- *Hij maakt altijd grapjes. Dat vind ik leuk.*
- *Bij de muziekles is het rustig. De muziekdocent houdt ons rustig. Hij staat boven ons, dat wij niet over hem heen gaan maar dat hij een stapje hoger is dan ons. Dat is nodig anders wordt de voorstelling helemaal verpest.*
- *En ik kan hem vertrouwen. Hij geeft vertrouwen. En respect. Vertrouwen en respect zijn een beetje hetzelfde. Dan geef ik hem respect terug. Geen twijfel. Hij spreekt de waarheid.*
- *Hij leert mij hoe ik kinderen kan helpen.*
- *Hij geeft vaak complimenten.*

- Interpretatie van de gegevens in het licht van de deelvraag.

Enkele leerlingen benoemen bijna letterlijk de basisbehoeftes. Zelfstandigheid, vertrouwen en respect. Deze leerlingen kunnen goed hun competenties benoemen. Ik vermoed dat de muziekdocent, altijd op zoek naar de talenten van kinderen, deze ook zo benoemd naar de leerlingen toe en ook daadwerkelijk deze talenten inzet. Ook zijn deze leerlingen zich bewust van hun 'zwakke' kanten. De leerlingen kennen de muziekdocent goed. Het kost hen geen moeite zijn (en hun eigen) talent te benoemen.

4.4 Deelvraag 4

Hoe gebruikt de muziekleraar pedagogische tact bij de verschillende ontwikkelingsniveaus?

Om deze deelvraag te kunnen beantwoorden gebruik ik de gegevens van de interactieanalyse van de muzieklessen. Ik heb deze vergeleken en geanalyseerd op verschillen.

- Zijn er verschillen in het inzetten van de elementen van de basiscommunicatie in de vaardigheidsgroep (V1 midden/laag nivo ZML), de reguliere groep (R1 midden/hog nivo ZML) en de repetities van de theatergroep?
1. In V1 zijn de stappen van instructie kleiner.
 2. V1 herhaalt vaker.
 3. De leerkracht geeft meer leiding in V1 dan in R1 of de repetitie van de theatervoorstelling waar hij vaker begeleidt.
 4. De leerkracht heeft een actievere rol in V1 dan in R1 en de repetitie. Hij doet bijna alles voor en mee. Voor de groep of in de groep.
 5. De leerkracht ondersteunt zijn verbale instructie vaker met het concrete voordoen in V1 dan in R1 en in de repetitie
 6. In V1 is zijn taal soberder; hij gebruikt korte zinnen; hij doet geen beroep op het voorstellingsvermogen. Taal en handelen gaan samen en ondersteunen elkaar voortdurend.
 7. In V1 zijn complimenten eenvoudig, afgestemd op de leerling.

8. Bij het benoemen van gewenst gedrag wordt in V1 vaker aandacht besteedt aan de manier van uitvoeren van een beweging. “Hoe doen je handen wanneer je mooie handen hebt? Laat zien”. Of “Hoe moet je staan achter de tamboerijn?”.

Deze deelvraag – *hoe gebruikt de muziekdocent pedagogische tact bij de verschillende ontwikkelingsniveaus?* - was eveneens onderdeel van het interview met de muziekdocent. Zijn antwoord zal ik eveneens gebruiken in het beantwoorden van de deelvraag.

De muziekdocent antwoordt dat er niet veel verschil is tussen het toepassen van pedagogische tact bij de verschillende ontwikkelingsniveaus. Hij vindt dat pedagogische tact belangrijk is voor 4 jarigen en 18 jarigen, voor laag, midden en hoog niveau verstandelijk beperkten.

- Interpretatie van de gegevens in het licht van de deelvraag.

De muziekdocent legt accentverschillen om het niveau van het kind goed te kunnen bedienen. Hij stemt goed af op de leerling. Naar mijn idee zorgen deze accentverschillen niet voor wezenlijk anders inzetten van pedagogische tact. Kunnen betoveren, empathie hebben, kind kunnen lezen, kind kunnen laten gaan, de 2^e viool spelen als docent.....is voor alle ontwikkelingsniveaus belangrijk.

4.5 Deelvraag 5

Wat is de relatie van pedagogische tact met de doelgroep?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden gebruik ik de beschrijving van de groep ZML. Deze is terug te vinden in hoofdstuk 1. Samen met de definities van pedagogische tact gegeven in hoofdstuk 2 (theoretisch kader) en de gegevens van het interview over pedagogische tact met de muziekdocent en de directeur probeer ik de relatie te leggen.

In de beschrijving van zeer moeilijk lerende kinderen van Timmers-Huigens (2003) noemt zij het gebrek aan zelfvertrouwen van deze kinderen als gevolg van hun ontwikkelingsstoornis,- belemmering – of vertraging. Ook in de visie van de school staat omschreven dat het verkrijgen van zelfvertrouwen een belangrijk aspect is in het onderwijs van de school (schoolgids De Heldringschool 2010-2011) .

Van Herpen (2012) noemt als een van de kenmerken van pedagogische tact dat de leraar het perspectief van het kind in kan nemen zodat hij zijn behoeften begrijpt en ermee kan werken. Hij verstaat zijn leerlingen. Daarvoor is nodig dat leraar en kind elkaar volledig vertrouwen. In dat wederzijds vertrouwen worden verwachtingen afgestemd en problemen opgelost. De leerlingen ervaren dat de leraar hen aanvaardt met hun eigen verlangens, gevoelens en talenten.

- Interpretatie in het licht van de deelvraag.

Het kunnen lezen van het kind (genoemd in het interview met de muziekdocent) en het zien en kennen van het kind (genoemd door van Herpen 2012) zal er, naar mijn mening, voor zorgen dat het gebrek aan zelfvertrouwen van het kind wordt gezien maar ook zijn talent.

Hoofdstuk 5 Conclusie en aanbevelingen.

In dit hoofdstuk geef ik antwoord op de onderzoeksvraag in twee delen:

Wat is de rol van pedagogische tact in de muzieklessen van de VSO-afdeling en repetities van de theatergroep van de school voor ZMLK en hoe gebruik ik dit in mijn eigen muzieklessen in de SO-afdeling?

5.1 Conclusie eerste deel van de onderzoeksvraag

Ik beantwoord het eerste deel van de vraag:

- Welke rol speelt pedagogische tact in de muzieklessen van de VSO-afdeling en repetities van de theatergroep van de school voor ZMLK?

Conclusie:

- De rol van pedagogische tact in de muzieklessen van het VSO en de theatergroep is groot en van belang. De onvoorwaardelijke acceptatie van de leerling, het kunnen betoveren van de leerling, het zien en lezen van de leerling, het inzoomen op het talent en het vertrouwen in de groei-kracht en talenten van de leerling geeft de leerling zelfvertrouwen en maakt hem competent. Veel raakvlakken zijn er met de literatuur. Van Herpen (2012) legt de grootste nadruk op het volledig vertrouwen van de leraar in de groei-kracht en de beschikbare talenten van elk kind. Het is hem te doen om het zien en kennen van het kind. Op het goede moment het goede doen, ook in de ogen van de kinderen.
- Het zelfvertrouwen en het competentiegevoel van leerlingen in het VSO groeit zo dat enkelen van hen mee kunnen spelen in een voorstelling van de theatergroep van de school.
- Pedagogische tact zorgt voor een positief en stimulerend pedagogische klimaat waarin leerlingen zich gezien en gewaardeerd voelen.
- Goed klassenmanagement (duidelijke regels en structuur) en een goede lesdidactiek (lesvoorbereiding en de les in grotere of kleine stappen verdelen afhankelijk van het ontwikkelingsniveau) zijn voorwaarden om tot geslaagde interactie te komen en geeft ruimte aan (ontwikkelen van) pedagogische tact.
- De muziekdocent stemt af op de leerling waardoor vooral de lesdidactiek verschilt bij de verschillende ontwikkelingsniveaus. De aspecten van pedagogische tact blijven hetzelfde. Onvoorwaardelijke acceptatie, het zien, lezen en kennen van de leerling en een goed antwoord hebben op gevoelens, bedoelingen en behoeftes van leerlingen zijn onontbeerlijk bij de verschillende ontwikkelingsniveaus. Van Manen (1991 p.157) zegt hierover: *“Tact shows itself as situational confidence. There is a good tone for every situation”*.

- De elementen van geslaagde interactie (initiatief volgen, ontvangstbevestiging, instemmend benoemen, evenwichtige beurtverdeling en vriendelijk leiding geven) vormen een goede basis voor pedagogische tact maar is nog geen pedagogische tact.

De volgende kwaliteiten zijn nodig om pedagogische tact te ontwikkelen:

- Empathie
- Het hebben van een 'open mind'
- Nieuwsgierigheid naar de ander
- Los kunnen laten van het kind
- Humor
- Authenticiteit, waarachtig zijn, niets veinzen.
- Kinderen kunnen betoveren.
- Pedagogische wendbaar kunnen zijn.
- Als leerkracht de tweede viool kunnen spelen.

Luc Stevens (2010) noemt pedagogische tact geen competentie, het verwijst naar wie iemand is en niet zozeer wat iemand heeft (competenties). Ik ben het voor een deel met hem eens. Goed klassenmanagement, goede lesdidactiek en geslaagde interactie kunnen een basis vormen voor het ontwikkelen van pedagogische tact.

Ook Van Herpen (2012) noemt pedagogische tact geen competentie maar een zijnskwaliteit van de leraar. Door vanzelfsprekend vertrouwen in de leerling handelt de leraar authentiek en natuurlijk. De basisbehoeftes: autonomie (wat kunnen leerlingen zelf doen), competentie (ervaren van eigen kunnen en kennen, vertrouwen in eigen kunnen) en relatie (in de aanwezigheid, veiligheid en beschikbaarheid van de leerkracht) zijn voor van Herpen een leidraad in het ontwikkelen van pedagogische tact.

Korthagen en Lagerwerf (2008) noemen een persoonlijke 'zijnskwaliteit' of talent een kernkwaliteit. Deze kwaliteiten ervaren mensen als vanzelfsprekend. Het kost ze geen moeite ze in te zetten; ze 'stromen' als vanzelf als er een beroep op wordt gedaan.

5.2 Conclusie tweede deel van de onderzoeksvraag.

Ik beantwoord het tweede deel van de vraag:

- Hoe gebruik ik dit in mijn eigen muzieklessen in de SO-afdeling?
- Dit onderzoek heeft mij het belang en de waarde van pedagogische tact laten zien. Pedagogische tact is een broedplaats voor zelfvertrouwen, ontwikkeling van talenten en een warm en positief pedagogische klimaat.

Van Lieshout (2002) zegt dat de omgang met jongeren met problemen in wezen gelijk is aan de omgang met jongeren zonder die problemen, alleen moeten alle opvoedingsmaatregelen bewuster, krachtiger, intensiever, consequenter, planmatiger

ingezet worden. Dit moet ondersteund worden door een overdosis aan positiviteit, aandacht, structuur, steun en bemoediging omdat het eigen structurerend en probleemoplossend vermogen tekortschiet.

- Pedagogische tact is belangrijk om de doelgroep te brengen tot effectief leren, vertrouwen te geven in hun groeikracht en talenten en hen te ondersteunen met positiviteit, aandacht, structuur, steun en bemoediging om hun eigen structurerend en probleemoplossend vermogen te vergroten.
- De veranderingen in mijn muzieklessen naar aanleiding van dit onderzoek zijn pregnant.
- De lesruimte is anders ingedeeld. Er is een lege speelvloer en er zijn theaterlichten. Er zijn stoelen en een bank voor de kijkers.
- De theaterlichten maken een magische en betoverende wereld. We oefenen de stappen van de dans met tl-licht zonder muziek. Vervolgens komt de muziek erbij, dan de mooie theaterlichten. De kinderen raken betoverd.
- Ik stel duidelijke regels voor de muziekles. Zitten, stil zijn, luisteren, kijken, handen bij jezelf. Deze regels oefenen we elke start van de les.
- De structuur van elke les is duidelijk. Voor mijzelf en voor de leerlingen. Het klaarmaken van de speelvloer voor de volgende dans door het neerzetten van attributen is hierin een duidelijk signaal. Ik benoem instemmend wat ik doe.
- De leerling die nooit mee wilde doen, bedient nu het lichtpaneel. Hij volgt de les van een afstand. Hij is blij met zijn rol. Ik stem op hem af.
- Ik bied de lesstof in kleinere stappen aan. Ik ondersteun elke verbale instructie met gebaren of voordoen en herhaal dit vaak. Ik stem beter af op de leerlingen.
- Ik neem de tijd voor elke stap. Dat betekent vaak dat ik mijn planning voor die les moet loslaten.
- De insteek van de les is veranderd. Het doel van een les is bereikt als een dans van de kinderen is. Ik speel geen rol meer, het is van hun. Zij kunnen het alleen.
- Ik geef, gedurende de les, heel veel complimenten aan de leerlingen. Elke mooi beweging, hoe klein ook, is een compliment waard. Elke les start en eindigt met een compliment voor elke leerling.
- Bij een bezoek van de muziekdocent aan een van mijn muzieklessen, gaf hij mij een mooi compliment. "Wat een prachtige les, een oefening in rust en stilte".

5.3 Aanbevelingen.

- Uit dit onderzoek wordt het belang van pedagogische tact duidelijk. Pedagogische tact en het kunnen ontwikkelen van pedagogische tact vraagt om tijd en ruimte. Het nieuwe onderwijscontinuüm werkt met ontwikkelingsperspectieven en vraagt om gepland onderwijs. Bij het opstellen van het ontwikkelingsperspectief worden mede

de talenten van leerlingen benoemt. Pedagogische tact kan hier een belangrijke rol in spelen. Pedagogische tact zorgt onder andere voor het zien en ontwikkelen van deze talenten en zou daarom de nodige ruimte en tijd moeten krijgen in het onderwijsplan.

- Het bekijken van beelden van de muzieklessen van de muziekdocent door collega's kan hen laten zien wat pedagogische tact is en wat dit betekent voor de leerlingen. Marzano (2011) noemt het observeren van meer ervaren leerkrachten als specifieke strategie om de mentale houding of mindfulness te verhogen.
- Door het maken van relatief kleine aanpassingen in de les verandert het pedagogische klimaat positief, raken kinderen betoverd en groeit hun zelfvertrouwen.
- SVIB kan een bijdrage leveren tot het mogelijk ontwikkelen van pedagogische tact. Hoe? Door de competenties (klassenmanagement, didactiek en geslaagde interactie) met SVIB te begeleiden. Kleine aanpassingen hierin kunnen al leiden tot een positiever pedagogisch klimaat.

Op het gebied van klassenmanagement kan de begeleiding zich richten op de indeling van de klas, aanbod van activiteiten en afstemming van duobanen; op het vlak van didactiek kunnen de lesvoorbereiding, lesopbouw (hoe groot of klein zijn de stappen) en leswisselingen beter bekeken worden; bij het begeleiden van geslaagde interactie kan de nadruk liggen op afstemmen op de leerling en benoemen en benutten van talenten van kinderen.

- Nieuw onderzoek met als onderzoeksvraag: Kun je pedagogische tact leren en welke rol kan SVIB hierbij spelen? is een zinnig vervolg op dit onderzoek.
- Aspecten van pedagogische tact kunnen bijdragen in het creëren van een inclusieve cultuur en praktijk:
 - Leerlingen worden gelijk gewaardeerd.
 - Personeel en leerlingen behandelen elkaar met respect.
 - Personeel en leerlingen behandelen elkaar als mens en ook als 'persoon met bepaalde rol of functie'
 - De school streeft ernaar om alle vormen van discriminatie weg te werken.
 - Lessen stimuleren de participatie van alle leerlingen, ontwikkelen begrip voor verschillen en hebben het leren van alle leerlingen in gedachten.
 - Verschillen tussen leerlingen worden gebruikt als hulpbron bij het leren en onderwijzen. (Fontys OSO)

Hoofdstuk 6 Nawoord. (300 – 500 woorden) = 420 woorden

Muziekles vrijdag 11.15 groep 4

‘De stilte wordt elke 10 seconden onderbroken door het gekuch van Jan. Elke week een nieuwe tic, deze week is het kuchen. En een rondje draaien. Maar behalve zijn gekuch en gedraai is het stil. De lege stoel en de regenstok op de speelvloer zwemmen in blauwgroen licht. Op de bank en stoelen, de tribune, hebben de leerlingen van groep 4 zich neergevlijd. Ali staat op en loopt voorzichtig en rustig naar de stoel. Wanneer hij zit, zucht hij even. Hij wacht. “Mijn naam is Ali”. Zijn hand ligt op zijn hart. Dan pakt hij de regenstok. Zachtjes tikken de zaden naar beneden. Het regent heel even. Dan is het weer stil, heel stil. Applaus klinkt, hij lacht. Als hij gaat zitten, loopt Sezen naar de stoel. “Mijn naam is Sezen”. En dan Mohammed, en dan Mallory, en dan Ivan en dan..... Ik kijk glimlachend toe. Ik ben niet nodig. Het is van hun.’

Het onderzoek.

Onderzoek naar de schrijfmethode die maar niet wil werken? Of het implementeren van het nieuwe onderwijscontinuüm? Of misschien wel de Plancius leerlijnen introduceren? Nee nee, onderzoek naar pedagogische tact, dat past mij. De onderzoeksvraag formuleren. Hoe doe je dat? En dan ook nog deelvragen? En dan een abstract schrijven? En gegevens verzamelen? En literatuurstudie? Een nieuwe wereld ontsloot zich voor mij en mijn medestudenten. Maar wilden we die wereld wel? Lichte paniek, ook wel weerzin en soms enig afgrijzen was met regelmaat in de ogen van mij en mijn medestudenten te bespeuren maar niet uitgesproken. Het zachte getik op de vele schootcomputers tijdens de studiedagen vulde elke stilte. De docenten doceerden data en nog meer data. Langzamerhand maakten wij ons meester van het praktijkonderzoek. Met vallen en opstaan.

De muziekdocent met pedagogische tact werd onderwerp van mijn onderzoek. Samen met hem en zijn leerlingen woorden geven aan pedagogische tact en zien wat dit doet met de leerlingen.....mijn plezier in dit onderzoek nam zienderogen toe. Het maakte nieuwsgierig. Maar dat niet alleen. Dit onderzoek heeft verhelderd, verrijkt, woorden gegeven, inzicht gegeven en veranderd. En werpt zijn vruchten af in mijn muzieklessen.

Dankjewel.

Dankjewel, lieve Ad. Voor je hulp en je geduld, je woorden en je humor en vooral je pedagogische tact.

Dankjewel, prachtige spelers van de Heldringtheatergroep Tim, Soeraina, Priscilla en Azieza. Voor jullie mooie woorden.

Dankjewel leerlingen van R1 en V1. Voor de mooie muzieklessen.

Dankjewel Heldringschool. Voor het kunnen volgen van de SVIB opleiding.

Dankjewel studiegenoten en critical friends Darja, Danique, Nettie en Tonnie. Voor jullie luisterende oren en kritische monden.

Dankjewel Vrony Zeinstra. Voor je wijze woorden. Voor je docentschap. Van jou heb ik geleerd een kale bloemkool te schrijven.

Dankjewel lieve Karlijn en lieve Marc. Voor jullie geduld en liefde.

Literatuurlijst.

- Harinck, F. (2010). *Basisprincipes praktijkonderzoek*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant
- Heijkant, C. van den, Wegen, R, van den. (2000). *Klas In Beeld*. Heeswijk-Dinther: Esstede.
- Herpen, M, van, (2012) *Zonder relatie geen prestatie, over pedagogische tact, perspectief nemen en leren van de toekomst*. Retrieved 23 -02-2012 from <http://www.marcelvanherpen.nl/>
- Korthagen, F., Lagerwerf, B. (2008). *Leren van Binnenuit*. Soest: Uitgeverij Nelissen.
- Lieshout, T. van. (2002). *Pedagogische adviezen voor speciale kinderen*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Van Maanen, M., (1992) *The act of teaching, The meaning of pedagogical thoughtfulness* [elektronische versie], 157, 158, 172. Retrieved 19-02-2012 from <http://books.google.nl/books?id=HQuR61pFe5YC&pg=PA230&dq=max+van+maanen+pedagogische+tact&hl=nl&sa=X&ei=Tik1T5QRz7bxA6Of1R8&ved=0CF4Q6AEwBQ#v=onepage&q&f=false>
- Marzano, R., Marzano, J., Pickering, D. (2011). *Wat werkt: Pedagogisch handelen & klassenmanagement*. Beknopte uitgave. Breda: Bazalt.
- Stevens, L., (2010) *Pedagogische tact*. Retrieved 28-6-2011 from <http://hetkind.org/2010/05/26/pedagogische-tact/>
- Timmers-Huigens, D., (2003). *Speciaal onderwijs, Onderwijsleermiddelen zml*, Enschede: SLO.
- SO De Heldringschool. Schoolgids 2010-2011.
- VSO De Heldringschool. Schoolgids 2010-2011
- Fontys OSO. Master-Sen Leer en onderzoekslijn. Studiejaar 2011 – 2012. Index voor inclusie.
- DVD Pluk de Bloemen niet. Regie en productie: Jos Driessen.

Bijlage 1

Vragenlijst Interview muziekdocent over pedagogische tact.

1 Kan jij de ontwikkeling van je muzieklessen beschrijven? Wat is er veranderd? Hoe komt dat? Wat deden de veranderingen met de leerlingen?

2 Hoe motiveer je leerlingen?

3 Hoe zorg je ervoor dat alle ontwikkelingsniveaus in de muzieklessen aan bod komen?

4 Wat doe je met weerstand van leerlingen?

5 Welke criteria hanteer je om leerlingen toe te laten tot de theatergroep?

6 Wat vindt je belangrijke kwaliteiten van een leerkracht om op deze school te kunnen werken?

7 Wat zijn belangrijke kwaliteiten van een leerkracht om muzieklessen te kunnen geven?

8 Stevens (2010) noemt de volgende kenmerken van pedagogische tact:

- Onvoorwaardelijke acceptatie van de leerlingen
- Denken en werken vanuit de leerlingen
- Een goed antwoord vinden op gevoelens, bedoelingen en behoeftes van de leerlingen. Een goed antwoord is wat past in deze situatie.

En van Herpen (2012) definieert het als volgt: De leerlingen ervaren dat de leraar hen aanvaardt met hun eigen verlangens, gevoelens en talenten.

Hoe wil je het zelf noemen? Wat is volgens jou pedagogische tact?

8 Denk je dat je pedagogische tact kunt leren?

9 Wat heb je hiervoor nodig?

Bijlage 2

Vragenlijst interview directeur over pedagogische tact.

1. Wat is pedagogische tact?
2. Hoe zou jij de kwaliteiten van de muziekdocent willen omschrijven?
3. Kun je pedagogische tact leren?

Bijlage 3

Kijkwijzer Interactieanalyse.

Didaktiek.

Materiaal	Individu/groep
Moeilijkheidsgraad	
Differentiatie	
Variatie	
Lesvoorbereiding	
Hoeveelheid	
Doelen	

Klassenmanagement.

Indeling	Individu/groep
Regels	
Geluiden	
Prikkels	
Ordering	

Interactie.

Interactie tussen individuele leerling en leerkracht	
	Volgen
	Ontvangstbevestiging
	Instemmend benoemen
	Beurtverdeling
	Leiding geven

Interactie op groepsniveau	
	Is de leerkracht te volgen? Stem, toon, tempo, signalen, lichaamstaal, positie
	Instemmend benoemen
	Ontvangstbevestiging
	Beurtverdeling
	Leiding geven

Bijlage 4

Interview leerlingen VSO

1. Waar ben je goed in bij de muzieklessen/theatergroep? Wat is jouw talent?
2. Wat is, denk je, het talent van der muziekdocent?
3. Waarom, denk je, heeft de muziekdocent je gekozen voor de theatergroep?
4. Helpt de muziekdocent je bij de muziekles/theatergroep? Hoe doet hij dat?
5. Weet je wat je moet doen? Hoe weet je dat?
6. Wat leer je van de muziekdocent?